

«МРІЯ МОЯ – ЦЕ КНИГА “МОВЧАННЯ ВОЛХВІВ...”». ЗАДУМ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ВІЙМКОВОГО ВИДАВНИЧОГО ПРОЄКТУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (51)

УДК 811.161.2'373.7-042.2

DOI:10.24144/2663-6840/2024.1(51).24–31

Ребрик Н. «Мрія моя – це книга “Мовчання волхвів...”». Задум та реалізація виймкового видавничого проєкту; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. Дмитро Дмитрович Кремень (1953–2019) – видатний український поет, публіцист, есеїст, перекладач, лауреат Державної премії імені Тараса Шевченка в галузі літератури, народився на Закарпатті, де отримав освіту філолога, тут сформувався його світогляд і загартувався характер, а жив і працював він на Миколаївщині.

У статті мова йде про велику за обсягом збірку поезій «Мовчання волхвів» Дмитра Кременя. Це – перше видання поетичних творів автора на малій батьківщині, семикнижжя, до якого ввійшли вірші, написані в різні роки, з різного приводу, з попередніх поетичних збірок, твори останніх років життя, а також історіософські поеми-симфонії. Для поезії Дмитра Кременя характерне феноменальне відчуття пульсуючої доби; він непомилково вмів розкласти логічні акценти; у часі і просторі, у візіях і наяву поєднати Захід і Південь України, Миколаїв і Ужгород, історичні події і фантастичні пригоди, святе і грішне, безжально-реалістичне та романтично-піднесене, буремні історичні часи і сучасний тривожний світ, справжніх героїв і міфічних персонажів. Творчості Дмитра Кременя притаманні почуття національної причетності, здоровий гонір, миттєва поетична реакція на час, незаангажованість і ерудиція, державницька авторська позиція, чітке маркування позитиву й негативу, вміння поєднати непокєднуване, вироблений – впізнаваний – авторський стиль. До витоків Кременевої творчості слід віднести українську літературу бароко та модерну європейську поезію, творчість Тараса Шевченка та мистецтво Еллади й Ольвії, живопис та класичну музику Європи, творчі пошуки сучасних молодих постмодерністів з їхніми епагуєчими образами й незалежністю, постійну присутність у тканині поетичного рядка вічних біблійних ремінісценцій, шляхетне родинне виховання, живу андеграундну атмосферу Ужгорода, вишуканий естетичний смак і вроджене почуття міри.

У статті прослідковується історія підготовки та видання книги «Мовчання волхвів» Дмитра Кременя, робиться спроба художньо-естетичного аналізу його модерної поезії, доводиться думка, що автор у ній справді суперечить усталеним філософським, етичним, естетичним кодам соціуму й скеровує поетичне Слово на самовираження.

Ключові слова: Дмитро Кремень, Закарпаття, універсальність поезії, громадсько-політична лірика, історіософія, авторський стиль, самвидав, андеграунд.

Формулювання проблеми. Так склалося, що за земного життя Дмитро Дмитрович Кремень не мав жодного видання на своїй малій Батьківщині. А попри те, видати книгу його творів годилося б. По-перше, він – закарпатець: своїх треба шанувати. Дмитро Кремень народився в с. Суха на Закарпатті у славній праце- і волюбній родині, «розвіяній по всіх імперіях, війнах і часах, але такій, що не втратила віри...», – стверджує Тарас Кремень [Кремень Т. 2018, с. 8]. «Історія нашого роду Кременів, який, за різними підрахунками, налічує від кількесот до восьмисот відомих і невідомих українців-русинів, продовжує писатися. А вона – в наших дітях та онуках, нових текстах і картинах, зустрічах та спогадах, нових пошуках, які повинні укріпити незнищений закарпатський рід... А нам, Кременям, є чим пишатися: і своїми пращурами, відновленим 300-літнім життєписом, своїми рідними та близькими та, головне, своїми дітьми, яким продовжувати писати головну книгу нашого життя» [Кремень Т. 2018, с. 22]. Сподіваємося, що ужгородське видання «Мовчання волхвів» стане наступною сторінкою у «головній книзі» роду Кременів.

По-друге, закарпатець, якого «чесно розподілили» після закінчення університету в одну з російськомовних шкіл Дикого Поля з єдиною метою – щоб там і залишився, і трохи «обпалив

крилоньки». Як згодом напише в одному з листів до Петра Часта: «Звичайно ж, усі об'єктивно реальні події, трафунки, що сталися в Ужгороді, мали статися раніш, але – раніш чи пізніш – вони сталися. Корифеї провінційного самодурства, звичайно, тільки відсунули з шахової дошки пішака, з голови якого впала коронка ферзя. Гра триватиме і далі...» [Часто 2018, с. 32]. Тож, очевидно, мав настати момент «збирати каміння» – повернути його творчість землякам вповні й достойно.

По-третє, закарпатцю, лауреату Державної премії ім. Т.Г. Шевченка в галузі літератури варто мати книгу, видану на малій Батьківщині. Цього потребує не так він, як ми, його земляки. Бо ж його творчістю маємо пишатися, про нього повинна знати вся Україна, Європа, та що там Європа, – увесь світ! І це мало б бути з нашої подачі.

По-четверте, автор й сам хотів бути визнаним на тій землі, серед тих людей, де, власне, мужнів і формувався як письменник і громадянин, яка до останніх днів була йому близька і рідна, яку любив вірною синівською любов'ю і щиро шанував.

Життя неповторне, та вічні повтори.

Ще бачу я твій силует на стіні.

Я думав про море, кидаючи гори,

Та плаче зелена смерека в мені...

– зізнавався Поет в одному з віршів [Кремінський Д. 2023, с. 25]. Мати, батько, родина далека і близька, старі сімейні фотографії, висохла криниця, до якої «повзе лобода», казкове місто молодості, Манайло і Семан, золота бокшаївська осінь, бокораші на ріках, Говерла і Кук, Мараморш і Ріка і под. – усе це органічне й непроминальне в поезії Дмитра Кременя. Воно невіддільне від його життя на півдні України, серед степу й посеред моря. Мало того: воно настільки природно переплетено, що не дається відділитися одне від одного. Віра Марущак, голова Миколаївської обласної організації НСПУ, як і більшість дослідників творчості Дмитра Кременя, зауважила, що він – «людина із Закарпаття, що стало для нього колискою, з якої виніс естетичне осмислення світу. З таким багажем приїхав на Миколаївщину. Вона стала для нього рідною, дорогою. Це – безкрай південні степи, річки Південний Буг та Інгул, що взяли у свої ніжні обійми місто, лимани, Кінбурнська коса, Мигійські пороги. Все дороге і любе поетовому серцю» [Марущак 2020].

По-п'яте, до 65-річчя ще за життя письменника вдалося видати тільки окреме число науково-мистецького часопису «Екзиль», повністю присвяченого Дмитру Дмитровичу [Екзиль 2018]. Він тішився, як дитина, читаючи відомі з електронної версії «паперові скрижалі вічності», що викликали «такий щем» у серці... Тож питання підготовки до друку і видання поетичної книги Дмитра Кременя на Закарпатті постало вкрай актуально і серйозно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературна творчість Дмитра Кременя є предметом дослідження науковців І. Дзюби, Ю. Коваліва, В. Базилевського, Л. Старовойт, В. Бойченка, Є. Барана, В. Коротича, В. Шуляра, А. Малярова, І. Берези, Т. Кременя та ін. Кожен із науковців – чи то у монографії, чи в передмові до чергової збірки, або в рецензії чи газетній статті – знаходив свій інтерес у слові поета, відзначав різні грані його звучання. Дослідники відзначали його «прямоказання» і «пристрасть», «занурення у притягальні тумани історії», «потяг до всеохопності з перевисанням в антику», переконаність у «безперервності і невідірваності історичного процесу» (поет не ділить історичні часи на «наші» і «не наші»), «багатоплановість бачення», «мотивно-тематичну поліваріативність», «одночасне, контрапунктне розгортання кількох, часто контрастних мотивів» тощо.

Метою нашої статті є розкриття задуму виїмкового видавничого проєкту «Мрія моя – це книга “Мовчання волхвів...”» і його реалізації, а також дослідження специфіки художнього осмислення онтологічних проблем українства в поезіях різних років та в історіософських поемах Дмитра Кременя, вміщених у цій книзі. На основі художньо-естетичного аналізу його модерної поезії довести, що автор суперечить усталеному філософським, етичним, естетичним кодам соціуму й скеровує поетичне Слово на самовираження.

Серед завдань дослідження – на матеріалі збірки «Мовчання волхвів» Д. Кременя схарактеризувати загальні тенденції його творчості різних

років, визначити провідні мотиви та образи, домінанти поетичного письма, суттєвого для самоствердження письменника.

Методи та методика дослідження. Дослідження здійснено з використанням таких методів аналізу, як культурно-історичний для характеристики історико-політичного та культурно-духовного тла, на якому розгорталася доля і творчість Дмитра Кременя, а також шлях поетичної збірки «Мовчання волхвів» до читача; біографічний – з метою з'ясувати особистісні обставини формування світогляду митця та емоційних складових його харизми; застосування психоаналітичного та соціологічного наукових методів дає можливість поглибити ці спостереження.

Виклад основного матеріалу. «Мовчання волхвів» [Кремінський Д. 2023] готувалося вийти у світ до 60-річчя поета. Хотілося зробити подарунок автору, собі і поціновувачам поетичного слова. Зрозуміло, що хвилювалися, адже це повинно було бути перше видання творів Дмитра Кременя на Закарпатті. Велася скрупульозна робота: сам Дмитро Дмитрович укладав збірку – підбирав вірші, визначав розділи, тасував тексти, вичитував коректуру; видавництво працювало над художнім оформленням і передмовою, шукало шляхи фінансування (книга тільки первісно мала 600 сторінок А5 формату, а в кінцевому варіанті – майже 900!) і теж вичитувало коректуру... Вийшов ошатний том. «Мрія моя – це книга “Мовчання волхвів”», – писав автор в одному з листів у липні 2012 року [Кремінський Д. 2012]. А в листі від 27 листопада цього ж року зазначав: «У мене попереду – знаковий 2013-ий рік, і я, “людина-ретро”, спогадую минуле, проминуле і непроминуше. Якщо Бог допоможе і Ви таки видасте мій одностомник “Мовчання волхвів”, у мене випаде останній сивий волосок із вуса, аби засталися чорні гусарські завитки, а мені випаде нагода на теренах УжНУ провести разом із Вами неповторну презентацію книги. У серпні, а краще – вересні, коли будуть ужгородські спудеї в аудиторіях, а мої брати повернуться з відпусток і т. д., ми будемо радіти звучанню слова, дзюркотінню червоного вина з корчаків і – Бог продовжить наші літа...» [Кремінський Д. 2012].

На жаль, не сталося. У 2019 році Поет відійшов у засвіти. І на Закарпатті він так і не мав окремої книжки. Минулого року йому виповнилося 70. І ми нарешті спокутували свою вину перед Великим Поетом і Земляком. Спокутували не вповні. Він заслужив на більше. Але спокутували широко, з вірою в те, що він своєю творчістю таки повернувся на свою малу батьківщину.

Отже, «Мовчання волхвів». Поважний том більше десяти років тому підготовлений автором і видавництвом для Закарпаття, закарпатців і не тільки. Назва поетичної збірки метафорична, багатосмислова, вона, по суті, дає ключ до глибинного розуміння знакових моментів життя і творчості Дмитра Кременя. Загальновідому язичницько-християнську легенду про волхвів – «тріє царів», з одного боку – служителів язичницького культу, що

були носіями релігійних знань, а також мудрецами, знахарями, лікарями, мали вплив на сили природи, вміли пророкувати майбутнє і лікувати людей та тварин; а з другого – трьох царів, що йшли за Вифліємською зіркою і знайшли Христа, і принесли йому дари – золото – символ цінності, царства на землі, чеснот; ладан – ароматичну речовину, символ богослужіння, молитви; миро – бальзамуючу олію, символ страждання, смерті, автор акцентуалізовує і креативно інтерпретує в багатьох своїх творах. Володіючи просто таки дивовижним умінням художньо-планетарно-історичного бачення, органічно-легко поєднуючи епохи і території, жанри і форми викладу, віртуозно тасуючи відомі, маловідомі і зовсім не відомі факти і події, вправно оперуючи глибокими знаннями з різних галузей життя, граційно вплітаючи в сюжетно-емоційну канву текстів староукраїнську лексику та авторські неологізми, Дмитро Кремень в першу чергу осмислює долю України, бачить її як трагічну, прагне, можливо, дещо експресивно-хаотично, проте віднайти шляхи виходу з тої прірви, в якій є сьогодні його держава. Він ставить питання, питання прості і вічні: що було?, що є?, що буде далі? Зазвичай, в класичній українській традиції на ці запитання відповідали волхви. Кремень теж до них апелює. Читач очікує на волхвів уже з першої поезії «Мотто»:

В Галілеї – спів,

У Карпатах – зима.

А стареньких волхвів

У вертепі нема.

Вже звістили ви

Золоту путь.

А старі волхви

Все ідуть і йдуть... [Кремень Д. 2023, с. 3].

Крім того, вбачаємо у цьому «мовчанні» справжнє замовчування в Закарпатті творчості Дмитра Кременя, до якого ніяк не дійдуть старі волхви – не прийде визнання «в своєму краї», «в своїй Отчизні»...

У поезії «Щоденна хроніка льодоколу» (всуціль метафоричній, навіть алегоричній) автор – у філософських роздумах про відносність і тривкість вічних моральних цінностей у сучасному світі – чесність, порядність, щирість, відчуття чужого болю, душевну твердь, відданість, співчуття тощо. Причому ці роздуми різнорівневі – всеохопно і конкретно; людство і людина; держава і поет. Д. Кремень розуміє, що суспільство важко хворе, його затягує льодом байдужості, зреченості ідеалів, апатії і депресії, зради і корупції. Та він розуміє і те, що важкий стан невизначеності й перетривання мусить закінчитися: по зимі буде весна. Поет звертається за роз'ясненням знову ж до волхвів:

Ви промовте, волхви, –

це явився місяць чи геній?

Чи звізда вифліємська просяяла нині й мені... [Кремень Д. 2023, с. 48].

Та волхви геть розгублені, вони заблукали між подіями, якимось згубились у часі і не можуть дати конкретної відповіді, «коли річка ця скресне і ру-

шиться лід?», тобто «коли настануть зміни?, коли скінчаться болі і муки?, коли поети перестануть «сходити з орбіт?», коли люди прозріють і «рятуватимуть живих», щоб змінити безжальну долю?» Волхви мовчать. Нема кому слухати.

Для Д. Кременя характерне феноменальне відчуття пульсуючої доби. У часі і просторі, поряд і повкремено, у візіях і наяву, в Ольвії і в Україні, у Миколаєві і в Ужгороді співіснують у поезіях та поемах міфічні герої і реальні люди, історичні події і фантастичні пригоди, святе і грішне, безжально-реалістичне та романтично-піднесене. Героями його творів є і Зевс, і Бахус, і Саваоф, і Ольвія, і Пантікапея, і Тарас Шевченко, і Еней, і Карпати, і Ай-Петрі, і Георгій Гонгадзе, і Петро Скунець, і Ечі Семан, і Федор Манайло, і т. д., і т. п. Кожен із них несе свій хрест. Кожен із них терпить свій біль. Та разом вони творять образ трагічної фантомної України. Д. Кремень непомірно вміє розкласти всі логічні акценти: він знає, чим Україна може гордитися (духом, вірою, доброю козаччини, шістдесятництвом, піснею, опірністю), чим ганьбитися (зрадництвом, духовним рабством, прогнанням під владу), а від чого стікати кров'ю (напади диких орд, спалені церкви, Полтава, Батурич, Чорнобиль). Це відзначив і Валерій Бойченко: «Є в українській історії імена та образи, які наче втілюють її трагічні акценти, – й вони час від часу, іноді наче мимохідь, несподівано – озвучуються, являються в поезії Дмитра Кременя; як криваві плями на чистому снігу – і половці-печеніги, і спалені собори, і гайдамацькі ножі, а особливо криваві кати російської імперської ідеї – царі Петро та Катерина, Меншиков та Потьомкін, катастрофа при Полтаві та окупантська осатанілість спалення жінок і дітей у Батурині... “Голови на храмі... Кричати їм німо в космос понад чужими полками...” Або “Меншиков. Батурич. Чорні жерла тих гармат, що п'яне без вина... І співати мало “Ще не вмерла...”” (тут уже відверте звернення в сучасність!). Сучасна ж тут і “кварцяна сволота”, омонище “п'яне” (“Б'ють мою Україну...”)) викликає з вікової пам'яті нищення Москвою української державності й культури та абсолютно конкретні часові й оціночні вироки» [Бойченко 2007].

Дивовижне відчуття моменту, державницька авторська позиція, чітке маркування позитиву й негативу, вміння поєднати непоєднане, вироблений – впізнаваний – авторський стиль – усе це творить те, що ми називаємо поетична публіцистика чи публіцистична поезія, чи громадсько-політична лірика у тому, справжньому, її розумінні, коли «найінтимніша лірика вагітна болями часу» (за Олегом Лашенком) чи, за Іваном Дзюбою, у віршах «пульсує течія часу».

Почуття національної причетності, здоровий гонір і творча небайдужість, миттева поетична реакція на час, незаангажованість і ерудиція – відмітні ознаки поетичної творчості Дмитра Кременя. Цей міцний світоглядний заміс характеру отримав поет ще в молодості, певно, коли приїхав вчитися в лицей, а згодом під час університетських студій

в європейському Ужгороді. Він займався в студії образотворчого мистецтва Золтана Баконія разом з Сашею Шпонтаком, Юрієм Балегою, Тарасом Маснюком, Сергієм Снесаренком, Сашею Демидюком, Сергієм Фрідманським, Степаном Ковтюком, Лощем Дунчаком, Йосипом Райнінгером Михайлом Сирохманом, Іваном Богданом, Іваном Клісою, Толею Бурдейним, часом долучалися Надя Пономаренко, Люся Яшкіна, Іван Маснюк, Михайло Томчаний та ін.; його друзями були Павло Беззір, Єлизавета Кремницька, Ечі Семан, Петро Скунець, Федор Манайло, Іван Чендей, Петро Часто та ін.; він мав вільний доступ до модерної української, європейської і світової культури і літератури; формувався як особистість від супротивного, наперекір; був загартований досвідом старших, відсторонених від сучукрліту – Чендея, Кривіна, Скунця, а також комсомольсько-спілкавськими зборами-судами. Тож «виселили» в Николаївську Казанку не просто випускника-філолога УжДУ, а вже сформованого поета-громадянина з оригінальною творчою манерою письма, з прогресивним світоглядом, ментального закарпатця, що може дати собі раду скрізь і завжди.

Звичайно, не було легко. Найважче було те, що його поезію не розуміли. «Мучуся, страшно мучуся всім цим нерозумінням і ще страшнішим небажанням порозуміти щось у моїй поезії тими людьми, які б мали це робити, – зізнається в одному з листів поет. – Поки що нічого кардинального і світлого для мене немає» [Часто 2018, с. 33]. Та завдяки впертості і твердості вдачі те «кардинальне і світле» прийде до нього згодом. Більшість літературознавців сходяться на думці, що до витоків Кременевої творчості слід віднести українську літературу бароко та модерну європейську поезію, творчість Тараса Шевченка та мистецтво Еллади й Ольвії, живопис та класичну музику Європи, творчі пошуки сучасних молодих постмодерністів з їхніми епагуючими образами й незалежністю, постійну присутність у тканині поетичного рядка вічних біблійних ремінісценцій тощо. Додайте до цього шляхетне родинне виховання, андеграундну атмосферу Ужгорода, вишуканий естетичний смак і вроджене почуття міри.

Особливе місце у книзі «Мовчання волхвів» Дмитра Кременя відводимо архетипу вертепу. Сьогодні все рідше «з вертепом ходять козаки по Україні»... Автентика пропадає, вироджується, як, врешті, й Україна...

А світ – вертеп.

Кажу я з гіркотою: цей світ – вертеп. І, мабуть, щонайважче – у ньому залишатися собою, від перших днів своїх і до останніх не бути ні актором, ні суфлером, ні лялькою на пальчиках облудних, а лиш собою кожної години, а лиш собою кожної хвилини, з лицем одвертим твердо йти на кін... – писав у далекому 1968 році Кременів друг і однодумець Грицько Чубай [Чубай 2001, с. 66-67]. Ова! Минув «застій» і «перестройка», прийшла «незалежність» і вже забулися «помаранчі», а світ, виявляється, такий самий вертеп:

*А десь у вертепі, а десь у вертепній країні
Картонні пророки, месії й під зорями свині, –
Вони календарні, дарма, що такі вже примарні.*

Лише у вертепі, секс-шинку ці відьмочки гарні,

*А сили земні, як і сили оті потойбічні,
У цьому вертепі персони такі символічні.
Усе проміняють – Вітчизну, родину і жінку,
За трон із касетою, чарку в парламентським шинку.*

*Восходять на сцену поміщики, дами, гусари,
Вертепний народе, такі народив ти почвари,
Країно-вертепе, я довго вертався до тебе.
Пропала поема? А ти возродився, вертепе!*

[Кремь Д. 2023, с. 607]

Такою постає нинішня Україна зі сторінок «Пропалої поеми» Дмитра Кременя. Тут доречно пригадати слова Мікулаша Неврлого про Евгена Маланюка: «Любити і ненавидіти Батьківщину дано геніям. Так немилосердно картати Україну міг лише той, хто був готовий за неї віддати своє життя» [Неврлий 1989]. Це ж стосується і Дмитра Кременя.

Цей «сучий світ сукревиці й сечі» дістає багатьох. Але мало хто про це говорить відверто-поетично-публіцистично. А чистий лірик Дмитро Кремь вміє робити це добре.

Крім того, слід зазначити, що його поетично-філософська візія «Пропала поема» бере свій початок з «Тану блукаючого вогню» – першої самвидавної ужгородської збірки, яка дивним чином, а саме завдяки Миколі Матолі, збереглася у видавництві «Гражда» (1970-і роки, художнє оформлення авторське). Образ-символ блукаючого вогню, створений Дмитром Кременем, упевнено трактуємо в дискурсі впізнавано-класичному: це – як Прометей у Шевченка, Вічний Революціонер – у Франка, Досвітні Вогні – у Лесі Українці, Сонячні Кларнети – у Тичини, Літаюча Голова – у Неборака... Підкупає «активно ренесансна одушевленість життя» автора, якому було десь років двадцять-двадцять два у часі написання поеми, і така ж «активно ренесансна одушевленість життя» його ліричного героя («І коли не посмію назватись, / ні впізнати у нім рідню, / я повішусь на жовтій краватці / блукаючого вогню...»), вражає духово-формова близькість до «Золотого гомону»: така ж драматична феєрія, напружена синестезія почуттів, у манері письма символізм щасливо переплітається з елементами авангардизму, імпресіонізму, імажинізму, неоромантизму, неореалізму, необароко, тобто органічне поєднання «кольорового слуху» і «слухового кольору», «мальовничої музичності» і «музичної мальовничості» (у Тичини: золотий гомін дзвонів Лаври і Софії, Бог засіває небесні лани зернами кришталевої музики, голуби-молитви розцвітають акордами у недосяжній високості повнозвучного храму, «і всі сміються, як вино: і всі співають, як вино; у Кременя: «всенощний тан блукаючого вогню», у скаженому, гармонізованому хаосі віку міністри, поети, актори, фізики грають тріумфальний марш відлітаючим

вогням, а валторни, гобої і скрипки п'ють огненний нектар алкогольного небесного концерту, від якого «спиваються зорі й мурахи спиваються так важко що їм і пісні не співаються», бо ж «червоне сяйво в синім небі блідло немов на небо хтось пролляв вино»); така ж дивовижна тяглість історичних епох (у Тичини: «Човни золотії Із сивої-сивої Давнини причалюють» з Андрієм Первозванним, який благословляє революційний Київ; у Кременя: «300 000 літ до мамутів», «по тисячі літ за мамутами», «липи на еспланадах кав'ярень», а над усім «архангельська труба Армстронга»); обоє витворюють архетипальний образ вогню: всеперемагаючий «невгасимий Огонь Прекрасний, Одвічний Дух» – це у Тичини, «безсмертний блукаючий білий вогонь... і символ віри» – у Кременя; як наслідок вироблення власного мистецького літературного стилю, названого у Тичини «кларнетизмом», а у Кременя можемо означити «гобоїзм»: з одного боку апофеозом звучать над усім Сонячні Кларнети – панмузична стихія, що приборкує хаос; а з другого – далекий голос гобоя, що перемагає хаос; навіть творення авторських неологізмів (у Тичини: чорнокрилля, акордитись, самодзвонний, яблуновоцвітний і под.; у Кременя: аеровіра, циклотронний, збезуміти, процокатись, змавлений і т. д.). Про перегук творчості двох поетів побіжно зауважує і Володимир Базилевський у передмові до «Замурованої музики», відзначаючи неабиякий талант Дмитра Кременя «обертати політичну публіцистику на поезію» [Базилевський 2009].

Цей Кременів Блукаючий Вогонь – як Франків «Дух, що тіло рве до бою...». Він за «300 000 літ до мамутів» родився, а розповився в час «неону-синхрофазотрону» й «інтерпретації ультрацивілізованої казки», коли цивілізація називала вогонь своїм двійником, що час від часу зникав, потім знову з'являвся, відлітав від землі до хмар, та вже ніколи не міг бути знищеним...

Слід зауважити, що «Тан блукаючого вогню» не стоїть одиноко в тому часі в літературі Закарпаття. Подібний самвидав має Микола Матола – «Спахлах на сцені» (Ужгород, 1974; художнє оформлення теж авторське). Той же «хаос пізнання йде через цвинтар, де підгнили старенькі хрести», і вогонь як порятунок і протиставлення темряві-страху. Елементи подібного знаходимо у Петра Скунця у творах «Малоруське», «Реквієм», «Приборкувач вогню», «Вікно у ніч», пізніший дещо «Землі химер» та ін. А поліфонічний карнавалізм «Блукаючого вогню» і віртуозність віршування його автора, певно, мали вплив на «Літаючу Голову» Віктора Неборака.

Очевидно, ідейно-художній мистецький запал андеграундних закарпатських шістдесятників-сімдесятників Фелікса Кривіна, Петра Скунця, Павла Бездіра, Лізи Кремницької, Ечі Семана, Миколи Матоли і, врешті, Дмитра Кременя був добрий. Адже згодом Василь Горват напише «Сльозу барабана» і «Половання на сина», Іван Ребрик – «Злам», з'явиться екзотичний Петро Мідянка, а нині модерні речі пишуть молоді Наталія Довганич, Лесь Белей, Олесь Ребрик тощо.

І саме з полум'я «Тану блукаючого вогню» вихоплена «Пропала поема». Тут – уся географія й історія України – «вічний люфт і небесний етер», з її відчайдушністю і зрадами, з її героїзмом і помстами, з невимовними втратами і небувалими досягненнями, з кривавими поразками і недовготривалими перемогами: від потурченої-побусурманеної Насті Лісовської і походу новгород-сіверського князя Ігоря на половців, через швидкі козацькі чайки, визвольну війну Богдана Хмельницького, революції й голодомор, проголошення незалежності і розпачу від безголов'я влади до сучасної «безкордонної транзитної республіки», яку після великого національного піднесення розпродують і плондрують, співаючи гімни українському кориту. І знову зустрічаємося з образами волхвів, які прийшли привітати народження молоді держави, принесли їй дари, але інтуїтивно відчуваючи якусь загрозу, мовчки відходять далі.

Літературознавець Іван Дзюба вважає твір своєрідною гротесковою містерією, в якій «перетинаються і стинаються різні рівні життєвого самопочування й самоусвідомлення (повніше: буття духу?) ліричного героя. Власне, це розвиток теми, означеної ще в книзі “Пектораль” – теми української пропалості й пропащості (“Загублений манускрипт”: “Спалити рукопис. Довести, // Що нас на світі й не було”). Асоціація не лише з Гоголем, з козацькими грамотами (“Де Січ горить уже, горить, // Де грамота пропала”), з тими “грамотами”, що їх давали Україні різні завойовники – аж до ленінської “грамоти”, про таємничу пропажу якої говорилося на XII з'їзді РКП(б) у 1923 році. У нас пропадали не лише грамоти, каже поет, “а наша воля і судьба”. Тобто: “пропала грамота” – це метафора історичної нереалізованості, з волі чужинців або з власного безголов'я» [Дзюба 2008].

Якось на емоційному рівні відчуваємо, чи то пак, між рядками поеми прочитуємо шанобливе ставлення до вогню як до посла Неба на Землю, він – вогонь – святий, очисний, всеперемагаючий, благодійний, хоч і блукаючий... Унікальність Кременевої поезії у тому, що, читаючи твір, кожен віднайде для себе своє розуміння вогню, знайде власне пояснення всьому, що відбувається у творі, мало того, читаючи вдруге і втретє, і вдесьте, кожного разу буде нове сприйняття, виринуть нові смисли, проявляться несподівані образи (майже за Р. Бартом: «Ми ніколи не повинні притлумлювати в собі жадоху тексту; текст повинен приносити задоволення – це наш закон, про який не варто забувати ні за яких обставин», «Текст нескінченно відкритий в безкінечність: жоден читач, жоден суб'єкт, жодна наука не здатні зупинити рухливості тексту» [Барт 2001]).

Сам Дмитро Кремінь про той час у листі до Віталія Коротича згадує так: «В Ужгороді, колись належному до Чехословацької Республіки Томаша Масарика, яка змінила Австро-Угорську імперію Габсбургів, усе ще жили емігранти з більшовицької Росії, сучасники «срібного віку», – донька сатирика Фелікса Кривіна Оленка познайомила навіть із артисткою Лідією Ільяшенко-Панкратовою, котра

зіграла в прем'єрному спектаклі Олександра Блока «Незнайомка». То був Ужгород початку 70-х ХХ ст., і я, студент і юний поет, залюбки пив каву з мінералкою в кафе «Верховина» (колись «Корона») у товаристві богемних Павла Бездіра, Єлизавети Кремницької, Ференца Семана та князя Василя Васильовича Голіцина, який теж працював у Художньому фонді, виготовляючи значки з туристичною символікою. Згадую це – мовби отримую листи з дна Атлантиди: хто це пам'ятає – той ще живий, а кого нема...» [Кремій Т. 2018, с. 18].

Із того часу маємо і спогади Петра Скунця: «У нас на Закарпатті в 70-і роки, коли вже впокориться Драчів талант, з'явиться ні на кого не схожий Дмитро Кремій. Каюся, коли він мені показав одну із своїх поем і пожалівся, що її не друкують, я необачно пожартував: “А навіщо друкувати, це ж написано для духів, а духи читати не вміють”. І тут же пошкодував: по очах поета побачив, що він не сприйняв мої слова за жарт. Пізніше я так і не знайшов тієї поеми у книжках Дмитра Кременя, але вона була неодмінним етапом на дорозі до творчої зрілості, як отроцтво, юність на шляху до зрілості життєвої...» [Скунець 2007, с. 4]. Сам Кремій розумів, що «без заслання чи опали та тюрми не було б багатьох шедеврів світової літератури. І хоча мене Бог од тюрми зберіг, але завжди жив і писав я в екстремальних умовах. Очевидно, тому і написав дещо таке, що залишиться й по смерті» [Кремій Т. 2018, с. 19]. З цього приводу Володимир Кришеник робить припущення, що «для поета й художника доконечно перебуте й пережите в собі зло, болюче травматичний досвід кінцево вивищує творче та лишень відточує здатність до творчого самовияву» [Кришеник 2018, с. 35]. У виданні 2021 року «3 днів шалених» Тарас Кремій ґрунтовно і всебічно аналізує згадану ситуацію і доходить висновку, що творчий звіт Д. Кременя, який організували в Ужгородському університеті в 1974 році, «продемонстрував стриманість, мужність, зрілість поглядів, ерудицію та культуру письменника... ..цей документ репрезентував позицію Д. Кременя як ревного захисника своєї літературної творчості, який відстоював своє право на “справжню творчість...”» [Кремій Т. 2021, с. 8].

Як справжній поет, Дмитро Кремій володіє даром передбачення. І хоч більшість поетичних творів писалася до початку україно-російської війни, відчувається у них тривога, наближення чогось бруталного, важкого. Знаковою у зазначеному дискурсі є поезія «Гетьманщини, Батурина руїни...» [Кремій Д. 2023, с. 339], в якій знову виринає мотив втраченої грамоти. Довгий шлях до української державності, встелений полеглими в битві предками, засвідчений героїчною боротьбою за «епоху України», означений небаченим героїзмом, втратами, голодоморами, війнами і руйнаціями, ще далеко не пройдений до кінця: знову над Україною нависають тіні імперії, де в ціні зрада, підкуп, «старі герби, фарбовані у золото і синь», «ідеократи, україновбивці, ідейні малороси, хохли та шароварні дурні»:

*Гетьманщини, Батурина руїни –
Писалась так історія сама...
Коли ж прийшла епоха України,
То з'ясувалось, що її... нема!
Такий народ. І грамота пропала!
Хто ворожив нам – бог чи сатана?
Імперія лиш тяжко відступала.
Гукнули – і вертається вона.
Комусь і досі пахнуть чорнобривці,
А не старі онучі й постолі.
Ідеократи, україновбивці
Ідейні малороси і хохли...
Старі герби пробілися крізь стіни,
Фарбовані у золото і в синь.
А шароварні дурні з України
Обводять знов круг пальця власну тіль...*

[Кремій Д. 2023, с. 339].

Ще Євген Маланюк твердив, що «національна свідомість – це пульсація крові. Це серце. Не голова. Її не можна прищепити. Її можна пробудити» [Маланюк 2015]. Кремій вірить, що попри шароварництво і малоросійство, що є, по суті, паралічем політичної волі, втратою історичної пам'яті, «капітуляцією перед боєм», «хворобою бездержавності» (за Липинським) Україна мусить відбутися, мусить «ізжити» ці страшні національні біди. Поет з боєм константує, що сьогодні маємо «малоросійство» на чолі держави. «Малоросійство» серед більшості. Малоросійство через чужинців в уряді, через двоязичіє, через невміння війну назвати війною, а олігарха типовим бандюком, і не вічно добиватися свободи, а нарешті добити ворога...

Воно не може бути інакше. Лише нескінченне повертання-відшукування «шляхами й обніжками» в цій «вертепній країні і хаті» чи пропалої поеми, чи вифлєємської зірки, чи золотого руна, чи осердя світу – любові... Іван Дзюба переконаний, «поет шукає самого себе. І Україну. І достоєнність світу. Бо все стало не собою. Іраціональна суєтна сучасність людства окарикурило його минуле. Правічні фантоми обернулися секундними знахідками телереклам. Золоте руно – всього лиш марка вина, Колізей поріс травою, скіфські високі кургани пішли на паї, небо говорить до людства вже не гримним голосом богів, а скреготом “есемесок”, і Україні об'явилася ріка Мертвод... Це – фантазмагорія марноти, і пошук “пропалої поеми” дає цій марноті вимір особистої драми» [Дзюба 2008].

Притаманний Дмитру Кременю унікальний стиль викладу: симфонізм, експресивність, місцями навіть надричність, «героїко-драматичний пафос», надзвичайна увага до деталі, колажність – «пазловість» (як відповідь на непрозорість, невизначеність, хаотичність самої дійсності), проймає кожний рядок поеми-симфонії і б'є електричним струмом читача, тримаючи його в постійному напруженні.

Тарас Кремій твердить, що «Д.Д. Кремій – майстер рапідного сюжету. Поруч із, здавалось би, статичними просторовими образами – лісу, гір, хати, він органічно уводить контрастні часові маркери: річку, хмари, опришків, вершників із дерев-

яними конями і шаблями, орлів, що «збираються в хмільні ватаги», бронепаротяги на запасній колії, двоголиві орлів...» [Кремінь Т. 2018, с. 11–12]. Саме рапідність, а не ретардація характерна для багатьох творів Д. Кременя. Вона і привносить у текст отой елемент дивовижі, магічності, місцями химерності.

Висновки. Колись, у молодості, Дмитро Дмитрович нарікав, що вже «охрип (навіть листовно)» пояснювати ним написане і боронитися від звинувачень у тому, що пише незрозуміло. Та до останнього свого подиху він не став писати по-іншому, а отже, його наскрізною рисою життя і творчості слід визначити консеквентність. Кремінь залишився таким же незабгагнено-загадковим.

Іван Дзюба небезпідставно говорить про універсальну адресованість поезії Дмитра Кременя. Вона, справді, – до всіх і про всіх. Хто хоче почути. І навіть якщо волхви, які несуть її в дарунок Україні і світу, поблудили і мовчать, читайте Кременя. Його устами вони заговорять.

Отже, довгоочікувана книга поезій «Мовчання волхвів» Дмитра Кременя як виїмковий видавничий проєкт для закарпатського читача побачила світ до 70-річчя письменника. Це – книга модерної поезії, написаної автором впродовж життя, це – поеми і симфонії, зміст і форма яких суперечить ustalеним філософським, етичним, естетичним кодам соціуму й скеровує поетичне Слово на самовираження.

Література

1. Базилевський В. Мінерал поезії [Електронний ресурс]. URL: <https://zakarpatty.net.ua/News/39372-Volodymyr-Bazylevskiy-Mineral-poezii>.
2. Барт Р. Текстуральний аналіз «Вальдемара» Е. По. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття* / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. Львів: Літопис, 2001. С. 479–521.
3. Бойченко В. Бенефіс на Голготі [Електронний ресурс]. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=8480>
4. Дзюба І. Дмитро Кремінь: розмова з добою на краю прірви [Електронний ресурс]. URL: <https://ua-reporter.com/uk/content/dmytro-kremin-rozmova-z-doboyu-na-kraju-prirvy>
5. Екзиль. Науково-мистецький часопис. Ужгород: Гражда, 2018. № 9. 52 с.
6. Кремінь Д. З днів шалених: Книга ранньої лірики та віршів «закарпатського циклу». Миколаїв: Іліон, 2021. 300 с.
7. Кремінь Д. Лист до видавництва від 12 липня 2012 року. Архів вид-цтва «Гражда».
8. Кремінь Д. Лист до видавництва від 27 листопада 2012 року. Архів вид-цтва «Гражда».
9. Кремінь Д. Мовчання волхвів: Поезії, поеми, симфонії / Упоряд. Дмитра і Тараса Кременів; передмова Наталії Ребрик. Ужгород: ФОП Ребрик А. І., 2023. 432 с.
10. Кремінь Т. Мій тато – Дмитро Кремінь: Спроба історико-літературного родоводу. *Екзиль*. Науково-мистецький часопис. Ужгород: Гражда, 2018. № 9. С. 8–22.
11. Кришеник В. Довгі прощання. *Екзиль*. Науково-мистецький часопис. Ужгород: Гражда, 2018. № 9. С. 35–40.
12. Маланюк Е. Наша ціль – духовна суверенність [Електронний ресурс]. URL: https://blogspravda.com.ua/authors/farion/54bd84dfd09c9/page_2/
13. Марущак В. Дмитро Кремінь. Розмова з другом. *Літературна Україна*, 2020, 24 травня [Електронний ресурс]. URL: <https://litukraina.com.ua/2020/05/24/viktor-kremin-rozmova-z-drugom/>
14. Неврлий М. Євген Маланюк: воскресіння. *Україна*, 1989. 19 лист. (№ 47).
15. Скунць Петро. ...і прийдемо туди, звідки прийшли... *Екзиль*. Ужгород: Гражда, 2007. № 2. С. 4–5.
16. Часто П. 1975-ий. Два листи від Дмитра Кременя. *Екзиль*. Науково-мистецький часопис. Ужгород: Гражда, 2018. № 9. С. 32–34.
17. Чубай Грицько. Плач Єремії. Львів: Кальварія, 2001. 320 с.

References

1. Bazylevskiy V. (2009) Mineral poezii [The mineral of poetry]. [Elektronnyi resurs]. URL: <https://zakarpatty.net.ua/News/39372-Volodymyr-Bazylevskiy-Mineral-poezii> [in Ukrainian].
2. Bart R. (2001) Tekstualnyi analiz «Valdemara» E. Po [Textual analysis of “Valdemar” by E. Poe]. *Antologiya svitovoi literaturno-krytychnoyi dumky XX stolittia* / Za red. Marii Zubryczkoi. 2-e vyd., dopovnene. Lviv: Litopys. S. 479–521 [in Ukrainian].
3. Boychenko V. (2007) Benefis na Golgoti [Benefit on Gologoph] [Elektronnyi resurs]. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=8480> [in Ukrainian].
4. Dzyuba I. (2008) Dmytro Kremin: rozmova z doboyu na kraju prirvy [Dmytro Kremin: a conversation with Doba on the edge of the abyss]. [Elektronnyi resurs]. URL: <https://ua-reporter.com/uk/content/dmytro-kremin-rozmova-z-doboyu-na-kraju-prirvy> [in Ukrainian].
5. Ekzyl (2018) Naukovo-mystetskyi chasopys [Scientific and artistic journal]. Uzhhorod: Grazhda. № 9. 52 s. [in Ukrainian].
6. Kremin Dmytro (2021) Z dniv shalenykh: Knyha rannioi liryky ta virshiv «zakarpatskoho cyklu» [A book of early lyrics and poems of the «Transcarpathian cycle»]. Mykolayiv: Ilion. 300 s. [in Ukrainian].

7. Kremin D. (2012) Lyst do vydavnytstva vid 12 lypnia 2012 roku [Letter to the publisher dated July 12, 2012]. Arkhiv vyd-tstva «Grazhda» [in Ukrainian].
8. Kremin D. (2012) Lyst do vydavnytstva vid 27 lystopada 2012 roku [Letter to the publisher dated November 27, 2012]. Arkhiv vyd-tstva «Grazhda» [in Ukrainian].
9. Kremin D. (2023) Movchannia volkhviv: Poezii, poemy, symfonii [Silence of the Magi: Poetry, poems, symphonies] / Uporyadkuvannya Dmytra i Tarasa Kremeniv; peredmovna Natalii Rebryk. Uzhhorod: FOP Rebryk A. I. 432 s. [in Ukrainian].
10. Kremin T. (2018) Miy tato – Dmytro Kremin: Sproba istoryko-literaturnoho rodovodu [My dad is Dmytro Kremin: An attempt at a historical and literary genealogy]. *Ekzyl. Naukovo-mystetskyi chasopys. Uzhhorod: Grazhda. № 9. S. 8–22* [in Ukrainian].
11. Kryshenyk V. (2018) Dovhi proshhannia [A long goodbye]. *Ekzyl. Naukovo-mystetskyi chasopys. Uzhhorod: Grazhda. № 9. S. 35–40* [in Ukrainian].
12. Malanyuk E. (2015) Nasha cil – dukhovna suverennist [Our goal is spiritual sovereignty]. [Elektronnyi resurs]. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/54bd84dfd09e9/page_2/ [in Ukrainian].
13. Marushhak V. (2020) Dmytro Kremin. Rozмова z druhom [Dmytro Kremin. A conversation with a friend]. *Literaturna Ukraina, 2020, 24 travnya* [Elektronnyi resurs]. URL: <https://itukraina.com.ua/2020/05/24/viktor-kremin-rozмова-z-drugom/> [in Ukrainian].
14. Nevrllyi M. (1989) Yevhen Malanyuk: voskresinnya [Evhen Malanyuk: resurrection]. *Ukraina. 19 lyst. (№ 47)* [in Ukrainian].
15. Skunts P. (2007) ...i pryidemo tudy, zvidky pryshly... [... and we will come back to where we came from...] *Ekzyl. Uzhhorod: Grazhda. № 2. S. 4–5* [in Ukrainian].
16. Chasto P. (2018) 1975-yi. Dva lysty vid Dmytra Kremenia [Two letters from Dmytro Kremin]. *Ekzyl. Naukovo-mystetskyi chasopys. Uzhhorod: Grazhda. № 9. S. 32–34* [in Ukrainian].
17. Chubay Grytsko (2001) Plach Yeremii [Lament of Jeremiah]. Lviv: Kalvariya. 320 s. [in Ukrainian].

MY DREAM IS THE BOOK “SILENCE OF THE WISE MEN”. IDEA AND IMPLEMENTATION OF THE EXTRAORDINARY PUBLISHING PROJECT

Abstract. Dmytro Dmytrovych Kremin (1953–2019) is an outstanding Ukrainian poet, publicist, essayist, translator, recipient of the National Taras Shevchenko Prize in the field of literature. He was born in Transcarpathia, where he received an education as a philologist, shaped his worldview and tempered his character. However, he lived and worked in the Mykolaiv region.

The article covers the large collection of poems “Silence of the Wise Men” by Dmytro Kremin. This is the first publication of the author’s poetic works in his home region, a collection of his seven books in one, which includes poems written in different years, on different occasions, works from earlier poetry collections and last years of his life, as well as historiosophical symphony-poems. Dmytro Kremin’s poetry is defined by a phenomenal feeling of a pulsating age; he infallibly knows how to lay out logical accents; in time and in space, in visions and in reality, combining the West and the South of Ukraine, Mykolaiv and Uzhhorod, historical events and fantastic adventures, holy and sinful, ruthlessly realistic and romantically sublime, turbulent historical times and the modern uneasy world, real heroes and mythical characters. Dmytro Kremin’s work is characterized by a sense of national belonging, a healthy pride, an instant poetic reaction to events, impartiality and erudition, a state-oriented authorial position, a clear identification of positive and negative, the ability to combine the incompatible – a distinct and recognizable style of the author. The origins of Kremin’s work stem from Ukrainian baroque literature and modern European poetry, works of Taras Shevchenko and art of Hellas and Olbia, painting and classical music of Europe, the creative searches of modern young postmodernists with their provocative images and independence, the continuous presence of eternal biblical reminiscences in his poetic lines, a noble family upbringing, lively underground atmosphere of Uzhhorod, refined aesthetic taste and an innate sense of balance.

The article reviews the preparation and publication of the book “Silence of the Wise Men” by Dmytro Kremin, offering an artistic and aesthetic analysis of his modern poetry. It supports the idea that the author actively defies the conventional philosophical, ethical, and aesthetic codes of society, focusing his poetic Word on self-expression.

Keywords: Dmytro Kremin, Transcarpathia, versatility of poetry, socio-political lyrics, historiosophy, author’s style, self-publishing, underground.

© Ребрик Н., 2024 р.

Наталія Ребрик – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри теорії і методики професійної освіти та інноваційних технологій Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти, Ужгород, Україна; nataliyarebryk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5133-6642>

Natalia Rebryk – Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Theory and Methods of Professional Education and Innovative Technologies, Transcarpathian Institute of Postgraduate Pedagogical Education, Uzhhorod, Ukraine, nataliyarebryk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5133-6642>